

УДК 94(4/5)«1985-1991»

ІРИНА ХОМУТОВСЬКА, МИКОЛА ШИТЮК

м. Миколаїв

pchela_2102@mail.ru

«ПЕРЕБУДОВНИЙ» ЕТАП СРСР (1985–1991 рр.) – СКЛАДОВІ НЕРЕАЛІЗАЦІЇ

Досліджено складові які виступили стримуючими чинниками досягнення результативних показників «перебудови» соціально-економічного розвитку Української РСР в складі Радянського Союзу. Обґрунтовано те, що найважливішим результатом етапу «перебудови» (1985-1991 рр.) стало не досягнення державою перетворення політичного утвердження в бажані економічні результати. Звернуто увагу на низький запас соціального капіталу Української РСР та не консолідованість її суспільства.

Ключові слова: Україна, перебудова, СРСР, господарський механізм, соціально-економічний розвиток, політика, система.

З часу прийняття пленуму ЦК КПРС про «перебудову» соціально-економічного розвитку Радянського Союзу в 2015 році минуло 30 років. З історичного поступу розвитку світової цивілізації цей термін є незначним і непомітним, проте з точки зору дослідження феномену «соціалістичного способу виробництва», характерному колишньому СРСР, являє собою безперечний інтерес. До «перебудовного» етапу радянська командно-адміністративна економічна система сформувала ряд сталих стереотипів щодо методів проведення економічної політики. Серед цих методів переважали адміністративні управлінсько-контролюючі засоби, які до того ж, керувались, часто політичними, а не суто економічними цілями. Такий підхід використовувався як у внутрішній економічній діяльності колишньої держави, так і в її зовнішньоекономічній діяльності – економіка була інструментарієм політики, а не навпаки, як це має бути. В таких умовах податковий, бюджетний, грошовий, кредитний та виробничий інструментарій економічної політики був заручником не економічних, а політичних мотивів [7]. Задекларована на цьому пленумі трансформація соціально-економічних процесів в період «перебудови» передбачала певну відмову від подібних стереотипів у сфері суспільно-економічної діяльності держави та суб'єктів економіки.

Метою роботи є дослідження складових недосягнення задекларованого курсу «перебудови» в Українській РСР.

В історичному розвитку колишнього Радянського Союзу окремих період – період «перебудови» можна розглядати як реформаторський (революційний, оновлення, відродження), що повинен забезпечити прискорення соціально-економічного розвитку країни (перша фаза «перебудови»). З точки зору історичної трансформації парадигми управління О. І. Павлов зазначає: «метаморфози політичного курсу радянського керівництва не піддаються оцінці здорового глузду, не кажучи вже про серйозний науковий аналіз» [10]. Зазначене ґрунтується на наступному.

По-перше. На початку 1980-х років за твердженням Ю. Андропова Радянський Союз вступив у період «удосконалення розвинутого соціалізму». Через два роки М. Горбачов робить висновок про необхідність докорінної «перебудови» соціально-економічного устрою країни за наявної системи управління господарським комплексом, який не підпадав під визначення «удосконалення». Програмні ж документи «перебудови» та подальшого розвитку соціально-економічного устрою країни приймаються на квітневому 1985 року пленумі ЦК КПРС. Центральними пунктами оновлення, а якщо точніше – «ленінського відродження» Д. А. Волкогонову – начальнику Інституту воєнної історії Міністерства оборони СРСР вбачалися два: а) рішуче економічне оздоровлення; б) широка демократизація. «Все це передбачає наявність справжнього народовладдя яке в максимальній ступені піднімає цінність прав кожної радянської

людини і особливо - її соціальну і моральну відповідальність перед суспільством, перед історією, перед собою. Курс, який обрано на квітневому пленумі 1985 року, є життєво необхідним. Розумної альтернативи революційній перебудові немає. В цьому всі достатньо єдині. Але, якими методами потрібно досягти перелому, які вибрати способи, передбачити та вирішити повинні делегати XIX Всесоюзної партійної конференції» [2].

По-друге. Заслугує на увагу твердження О. І. Павлова відносно того, що «аналіз документів КПРС як історичного джерела в літературі радянських часів у цілому не відповідав принципам критичності та об'єктивності, що необхідно мати на увазі при її включенні до наукового обігу» [10]. Започаткування «перебудови» в першу чергу значно розширило можливості засобів масової інформації щодо надання інформації населенню про хід реформи та оприлюднення її результатів. «Про хід перебудови в країні суджу багато в чому з повідомлень газет, радіо і телебачення. Як різко змінилися наші засоби масової інформації останнім часом. Відкритість замість колишнього замовчування, конкретність замість «обкатаних», округлих висловлювань – все це важливі свідчення того, що зміни до кращого – реальність. Та все-таки мене не залишає відчуття, що перебудова, розпочата з ініціативи партії, не дісталась ще до трудових колективів... Впровадження госпрозрахунку підвищило зацікавленість людей в результатах праці, ми стали бережливими у витратах державних коштів, підвищилась продуктивність та зарплата... Але як працювали ми 10 років назад, так і зараз... Працювати стає трудніше, умови гірше. І саме головне, ми не бачимо ніяких перспектив на покращення...» – на питанні анкети газети «Труд» у 1988 році відповіла майстер виробничого об'єднання «Ашхабадхліб», делегат профсоюзної конференції О. Байнаєва [6].

Використання економічних нормативів держави як дієвого чинника досягнення певної стратегічної мети знаходить своє відображення у світовій науці і практиці. Показовим у цьому відношенні є досвід Європейського союзу: в 1989 році Європейська Рада визначила стратегічну мету, а згодом розроблено

Програму утворення єдиного Європейського ринку, європейського валютного Союзу і перехід до єдиної європейської валюти. У відповідності до цього здійснювалась конвергенція економік країн європейського регіону, поглиблювалась економічна інтеграція, розвивались механізми єдиної валютної системи, які уможлилювали встановлення фіксованих валютних курсів [7]. Тобто в досягненні визначеної мети в світовій спільноті є певний досвід, а його застосування дозволяє реалізувати конкретні власні державні інтереси.

У цілому чинній системі господарювання та управління Радянського Союзу в 1985–1991 роки був властивий надзвичайно розгалужений по вертикалі й горизонталі апарат, паралелізм і дублювання функцій у деяких його ланках, низька ефективність та виконавча дисципліна, абсолютизація вольових («політичних») рішень, бюрократизація механізмів влади, брак ініціативи, невисокий професійний рівень функціонерів різних ланок тощо.

У практичній площині реалізація курсу «перебудови» на місцях не мала дієвого підґрунтя та стикалася з її нерозумінням. В 1987 році в газеті «Труд» публікується наступне. «Ще зовсім недавно багатьом було досить зручним залишатися в «тихих заводях» застою, пасивності... Перебудова потребувала ініціативи» (В. Смирнов, м. Сімферополь). «...Саме гірше, що про все це у нас в будівельно-монтажному управлінні «Ахтирбуд» всі знають, але не роблять спроби щось змінити, налагодити... Перебудова вимагає, щоб кожен займався своєю справою і відповідав за неї повністю». (В. Титар, Сумська область). «На червневому (1987 р.) Пленумі ЦК КПРС були рішуче осуджені «розгильдейство» і «расхлябаність», що призводять до виникнення надзвичайних ситуацій. Здається, що надзвичайної ситуації чекає керівництво Орського вагонного депо...» (Т. Донаєва, В. Гаврилов та інші, Оренбурзька область) [9]. Тобто період «перебудови» розглядався як час нових підходів, час боротьби з віджившим: минав час необґрунтованого «благодушшя та бездумного виконавства», твердою гарантією розвитку соціально-економічної системи мала бути ініціатива та творчий підхід до справи.

У своїх спогадах Захарченко Олексій Гаврилович (30.03.1930 р.), як безпосередній

свідок функціонування радянської системи господарювання (останнє місце роботи – секретар Миколаївського обласного комітету комуністичної партії Української РСР з питань АПК, 1983 р.), не розуміє поняття «застійливий» період в 1970–1980 роках на території України, взагалі не згадує про період «перебудови». Його спогадам характерний ностальгічний характер за минулим до 1983 року: «Никакого застою я не заметил, жизнь прошла на одном дыхании!» [11]. З цим можна погодитись оскільки його активна життєва та партійно-адміністративна діяльність припала на 1960–1980 роки, коли радянська система господарювання Української РСР знаходилась в розквіті, а з 1980 років в системі СРСР не змогла забезпечувати випереджувальний розвиток у відповідності до світової системи господарювання.

Незважаючи на революційні складові «перебудови» партійне радянське керівництво не змогло відмовитися від «єдиної правильної» теоретичної моделі, що жорстко програмувала вектори суспільного поступу й продовжувало вперто експлуатувати підходи, засновані на тотальному державному диктаті, відмові від ринкових відносин і регуляторів, підпорядкуванні інших органів вищим, неухильному виконанні директив «згори» в рамках вироблених планів, ігноруванні соціальних інтересів і запитів громадян, уніфікації господарського й суспільно-політичного життя. Маючи всі можливості для глибоких реформ, керівництвом партією обрано шлях, що прирікав його на ізоляцію від інноваційних технологічних та економічних рішень, маргіналізацію та відставання від світових тенденцій суспільного розвитку, відповідно цей шлях поширювався на всі союзні республіки, в тому числі і на Україну. У директивній економіці СРСР реалізувалась патерналістська модель соціальної політики відповідно потенціалу та побажань. (Патерналізм – модель, за якої центральне керівництво бере на себе відповідальність за економічне становище й водночас претендує на використання будь-якого інструментарію з арсеналу адміністративних засобів). Серед позитивних моментів цієї моделі виокремлюють рівність населення щодо розподілу матеріальних благ і послуг. При

цьому патерналістська модель соціальної політики істотно гальмує вдосконалення соціально-економічних відносин в країні [8]. Значимо, що історичний досвід свідчить, що без наповнення позитивних складових моделі розвитку суспільства будь-яка державна система втрачає право та реальну можливість на існування.

У своєму розвитку радянська суспільно-політична та економічна система практично вийшла за межі свого історичного часу і втратила запас міцності. Це зумовлено тим, що консервація соціально-економічної доктрини не передбачала враховування геополітичних процесів та продовжувала визначати модель економічної стратегії суспільного розвитку країни, а радянське керівництво не скористалося шансами для виходу на новий рівень економічної конкурентоспроможності та не надало можливості республікам самостійно будувати свою економіку відповідно наявного потенціалу та визначеного курсу.

За часів радянської влади Українська РСР була поділена на області й райони. Не повністю сформована система самоврядування (яка була характерна всім республікам Союзу – авт.) була остаточно централізована, органи місцевого управління (муніципалітети) виконували переважно господарські функції. Ради не мали реальної політичної влади, бо всі важливі політичні рішення приймалися партійними органами. Мета діяльності рад полягала в реалізації політики партії на місцях [4]. Значене продовжувалось реалізовуватись і в період «перебудови», незважаючи на задекларовані зміни. Особливістю України в трансформаційному процесі є наявність факторів необхідності, з одного боку, створення власної економічної системи у відповідності до вимог «перебудовного» етапу при збереженні керівної ролі комуністичної партії та, з іншого боку, оволодіння і використання нових методів та принципів проведення державної економічної політики на нових, не властивих комуністичній ідеології, засадах ринкових економічних відносин, в умовах зростаючої глобалізації світової економіки.

Історичний досвід свідчить, що запровадження та реалізація будь-яких перетворень, прийняття і виконання будь-яких рішень

ґрунтується на чинних, на даний момент часу, знаннях і досвіді, які в своєму систематизованому вигляді складають теорію знань відповідної галузі. Прийняття і виконання господарських та економіко-виробничих рішень базується на сукупності наявних економічних знань і досвіді ведення господарської діяльності в різних історичних, культурних, природонаділених і геополітичних умовах розвитку світового суспільства [7].

У процесі реалізації та поглиблення реформ виникає необхідність подолання штучного протистояння державних інтересів та суб'єктів господарювання та виходити з того, що основним суб'єктом політики економічного зростання, подальшої демократизації суспільства та поглиблення інтеграційних процесів виступає держава. Звідси впливає об'єктивна необхідність істотного зміцнення її дієздатності щодо забезпечення зазначеного. На питання чому Україна не скористалася можливостями «перебудовного» етапу та не реалізувала доволі багаті природні ресурси, науковий, промисловий та сільськогосподарський потенціали на розвиток суспільно-економічного стану республіки поділяємо думку Г. Дмитренка – це було породжено неконсолідованістю суспільства, іншими словами: низькому запасі соціального капіталу. Останній характеризує згуртованість нації, в основі якої – довіра до влади, одне до одного та загальні цінності. Це дає можливість спільними діями розв'язувати стратегічні й актуальні проблеми. Враховуючи низький запас соціального капіталу в Україні вчений, досліджуючи еколюдиноцентризм як фундаментальну основу консолідації нації, звертає увагу, що на початку ХХІ століття філософська школа В. Кременя обґрунтувала філософію людиноцентризму як національної ідеї, стрижнем котрої є сприяння самореалізації особистості впродовж життя, що й становить сутність ідеології людиноцентризму [3]. За цією ідеологією є всебічне сприяння самореалізації особистості в рамках загальнолюдської моралі та національної свідомості. Сама загальнолюдська мораль трактується як глибока повага людини до інших людей і природи, що захищається певними законами в демократичних країнах.

Консолідація нації навколо цієї ідеології ґрунтується на думці В. Винниченка: «Без орієнтації на свій народ, без його участі в боротьбі, без його всебічного зацікавлення і ентузіазму зовнішні сили нас роздеруть і задуть ще на сотні років» [1]. Цілком логічним та пророчим є це твердження, що підтверджується подіями сучасного періоду. За результатами своїх досліджень А. Новак зазначає, що в історичному розвитку українського народу майже столітній радянський низькоефективний економічний механізм та декількасотлітній польський і австро-угорський з одного боку, та російське, з іншого, імперське експлуатування не давали змоги Україні формувати власну модель соціально-економічного розвитку [7]. Погоджуючись з цим доповнимо, що такий диктат не дозволив реалізувати Україні свої світоглядні культурні, політичні та господарські ідеали та традиції, які були властиві, навіть у складі СРСР, країнам Прибалтики, Кавказу, Польщі, Білорусі та іншим країнам соціалістичного табору.

Не згуртованість навколо національної ідеї, низький запас соціального національного капіталу призвели практично до втрати Україною вираження та реалізації національної самобутності, самостійності та державності. Найважливішим результатом етапу «перебудови» стало те, що Україною в складі СРСР не досягнуто перетворення політичного утвердження (курсу) в бажані економічні результати. З огляду основних стримуючих чинників, що не сприяли реалізації задекларованих на пленумі 1985 року практичних і бажаних результатів в роки «перебудови», відносимо:

а) Задекларований курс на «перебудову» характеризується як метаморфічний політичний курс, який не враховував світовий досвід здійснення реформ та базувався на «єдиній правильній» моделі соціально-економічного розвитку країни під керівництвом партії. Внаслідок впливу керівної ролі комуністичної партії досить проблемним було здійснювати об'єктивну наукову оцінку необхідності впровадження цього етапу, який не знаходив підтримки на місцях.

б) Маючи всі можливості для здійснення глибоких реформ на підставі залучення світового досвіду їх реалізації, партійним

керівництвом, як СРСР, так і Української РСР його не враховано та не реалізовано, підтверджуючи цим не життєздатність і не спроможність реалізації запропонованого курсу.

в) Важливим є те, що керівництво Української РСР не скористалось можливостями «перебудовного» етапу в першу чергу внаслідок неконсолідованості українського суспільства та не згуртованості народу України навколо національної ідеї, не відійшло від впливу комуністичного режиму, яким не надавалась можливість реалізації власних історичних, культурних, політичних та господарських надбань і традицій властивих українцям.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації: Заповіт борцями за визволення / В. Винниченко. — К. : Книга раду, 2008. — 800 с.
2. Волкогонов Д. А. Правда очищает / Д. А. Волкогонов // Труд. — № 140 (20487), 1988. — 19 июня.
3. Дмитренко Г. Еколюдиноцентризм як фундаментальна основа консолідації нації / Г. Дмитренко //

- Віче. Журнал Верховної Ради України, 2015. — № 22 (402). — С. 15—17.
4. Кудря І. Роль історичної традиції в сучасних перетвореннях української системи самоврядування / І. Кудря // Віче. Журнал Верховної Ради України, 2015. — № 21 (401). — С. 29—30.
5. Лисенко О. Ціна перемоги і миру / О. Лисенко, В. Грицюк // Віче. Журнал Верховної Ради України. — № 17 (397). — 2015. — С. 40—44.
6. Надоело латать дыры / Труд. — № 140 (20487). — 1988. — 19 июня.
7. Новак А. Я. Як підняти українську економіку: Монографія / А. Я. Новак. — Вид. 5-те, доп. — К. : ТОВ «Інпресс», 2015. — 432 с.
8. Оніщенко Н. Сучасна соціальна політика: баланс держави і громадянського суспільства / Н. Оніщенко // Віче. Журнал Верховної Ради України, 2015. — № 21 (401). — С. 26—28.
9. Отвечать за свое дело // Труд. — № 175 (20222). — 1987. — 31 июля.
10. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. — Одеса : Астропринт, 2006. — 360 с.
11. Теслер Л. Йти по землі людиною... / Л. Теслер, Т. Струк. — Миколаїв : ЧП Шамрай, 2012. — 576 с.

ІРІНА ХОМУТОВСЬКА, МІКОЛА ШИТЮК
Mykolaiv

REFORMATING STAGE OF THE USSR (1985–1991 gg.) COMPONENTS NOT IMPLEMENTING

Researched components that were stimulating factors in the achievement as retentive factors of «alteration» economic and social development of the Ukrainian SSR in the Soviet Union. Proved that the most important result of the stage of «alteration» (1985–1991 gg.) Acted not achieve transformation of state political establishment as desired economic results. Attention is paid to the low stock of social capital Ukrainian SSR and no consolidation of society.

Key words: Ukraine, the reformating, the USSR, the economic mechanism, economic and social development, politics, system.

ІРИНА ХОМУТОВСЬКА, НИКОЛАЙ ШИТЮК
г. Николаев

«ПЕРЕСТРОЕЧНЫЙ» ЭТАП СССР (1985–1991 гг.) – СОСТАВЛЯЮЩИЕ НЕРЕАЛИЗАЦИИ

Исследованы составляющие которые выступили сдерживающими факторами достижения результативных показателей «перестройки» социально-экономического развития Украинской ССР в составе Советского Союза. Обосновано то, что najważнейшим результатом этапа «перестройки» (1985–1991 гг.) стало недостижение государством превращения политического курса в желаемые экономические результаты. Обращено внимание на низкий запас социального капитала Украинской ССР и неконсолидованность ее общества.

Ключевые слова: Украина, перестройка, СССР, хозяйственный механизм, социально-экономическое развитие, политика, система.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2016